

Třináct let po rozpadu československé federace očima Poláka

(v středoevropském kontextu)

ADAM F. KOLA (TORUŇ)

1. Úvodem

Poslední den prosince 1992 roku byl zároveň posledním dnem Československa, přesně České a Slovenské federativní republiky. Československo existovalo jako jiné státy v Evropě od roku 1918 a svobodné České a Slovenské federativní republiky byly necelé 2 roky (od 29. dubna 1990). Zrodily se dva samostatné státy – Česká republika a Slovenská republika. Toto bude referát o Visegrádské čtyřce, střední, středovýchodní nebo střední a východní Evropě.

2. Visegrádská skupina

Visegrádská trojka vznikla v roce 1991, později celek změnil název na Visegrádskou skupinu nebo čtyřku (V4) – zvláště důsledkem rozdělení Česko-Slovenské federativní republiky v roce 1993. Měla to být, jak její tvůrci zamýšleli, politická reprezentace středoevropských států: Polsko, Česko, Slovensko a Maďarsko. Důležitý je přitom fakt, že skupina středoevropských států byla uvedena v život lidmi z demokratické opozice. Jak říkal jeden z architektů visegrádské smlouvy Andrzej Ananicz, „*nové, demokratické vlády našich tří států byly složeny z osobností, které se buďto osobně znaly z opoziční činnosti, nebo o sobě slyšely. Visegrádská trojka vznikla tedy způsobem velice přirozeným*“ (Ananicz 2006).

Seskupení získalo svůj název během setkání prezidenta ČSFR Václava Havla, premiéra Maďarska Józsefa Antalla a prezidenta Polska Lecha Wałęsy pořádaného v severomaďarském městě Visegrád 15. února 1991. „*Visegrádská skupina vznikla z úsilí zemí střední Evropy spolupracovat v řadě oblastí společných zájmů v rámci celoevropské integrace. Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko byly vždy součástí jedné civi-*

lizace, sdílející kulturní a intelektuální hodnoty a společné kořeny náboženských tradic, což si přejí nadále zachovávat a dále posilovat. Všechny země Visegrádské skupiny (V4) usilovaly o členství v Evropské unii. Snahu integrovat se do EU považovaly tyto země za další krok v procesu překonávání umělých dělicích čar v Evropě pomocí vzájemné podpory“¹.

Přestože Visegrád zaznamenal řadu úspěchů, například zrušení Varšavské smlouvy, RVHP (Rada vzájemné hospodářské pomoci), odchod Sovětské armády ze středoevropských států, přijetí za členy OECD, přijetí do NATO a vstup do Evropské unie, ale obecně se má za to, že byl mrtvým a zbytečným politickým útvarem. Všechny úspěchy Visegrádské skupiny byly de facto úspěchem jednotlivých států, a nikoli výsledkem společné politiky a společných operací. Polsko, Česko, Slovensko a Maďarsko, v případě vstupu do Evropské unie, velmi často byly – v rozporu se Deklarací o spolupráci – proti sobě; vítězily nikoli zájmy seskupení, ale zájmy národní.

Rozpad České a Slovenské federativní republiky, při němž první housle hráli protizápadní, euroskepticky naladěni politici jako Vladimír Mečiar nebo Václav Klaus, byl rovněž potvrzením teze o dominanci národních, státních zájmů nad zájmy seskupení a střední Evropy. Federativní idea, kterou propagoval Václav Havel, upadla. Zvítězila idea státní suverenity. Rozpad České a Slovenské federativní republiky ukázal, že všechny skupinové iniciativy ve střední Evropě jsou jenom fantaziemi a touhou intelektuálů-disidentů, ale nemají mnoho společného s realitou.

3. Střední Evropa

Přesto po celou dobu fungoval mýtus střední Evropy a středoevropské spolupráce a jednoty. Jde především o odkaz k společnému, negativně posuzovanému dědictví komunistických totalitních režimů, a – na druhé straně – o pozitivní valorizování dědictví habsburské monarchie. O tom jsem už mluvil a psal vícekrát; proto nyní odkážu jen ke koncepci českého historika Jana Křena, která se objevila v monumentální práci *Dvě století střední Evropy* (2005). Křen uvádí: „V této knize bude užíván pojem *střední Evropa*, zahrnující šestici přímých nebo historických sousedů – Poláků, Maďarů, Slováků, Čechů, Němců a Rakušanů“ (Křen 2005: 13). V této koncepci střední Evropa není nějaké stabilní a přesně určené území. Naopak je tomu u česko-francouzského spisovatele Milana Kundery v eseji *Únos Evropy* z roku 1984 (Kundera 1983, 1984), kde střední Ev-

¹ <http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=1013>

ropa není osudem. Křen mluví o historicky variabilních hranicích střední Evropy: od Slovenska a Chorvatska a také Balkánu na jihu po severovýchodní část polsko-litevské Unie (u Masaryka sem patří rovněž severní část Evropy s Norskem a Švédskem). To jsou geografické hranice střední Evropy. Avšak u Křena je možno najít ještě něco navíc, ještě jiný pohled na dějiny střední Evropy: závažné je i hledisko sociální (venkov, charakteristické poddanství, města, sociální struktury, atd.), i specifická kulturní krajina (historie univerzit nebo sféra židovského osídlení a kultury, jako u Milana Kundery nebo Danilo Kiše); specifický průmysl nebo zemědělství; historie evropského středu od antiky nebo od přijetí křesťanství (Jerzy Kłoczowski); charakteristické politické instituce (jako polská šlechtická demokracie) nebo národotvorba (XIX. století, národ nestátní a definovaný jazykově, etnicky či nábožensky); polsko-americký historik Piotr Wandycz uvádí, že charakteristickým rysem střední Evropy je permanentní zápas o svobodu atd.

Křen ve své knize píše: „*Paradoxním rubem je pak to, že tak často rozčleněná a atomizovaná střední Evropa je mimořádně plodným zřídlem nejrůznějších federačních plánů. Jen od 19. století je jejich seznam předlouhý, počínaje návrhy let 1848/49 a konče současnými či nedávnými Hexagonálami či Visegrády a vyznačuje se především neúspěchy; z tohoto hlediska by se s jistou dávkou typicky středoevropské ironie dal středoevropský region nazvat regionem marné federalizace, která se však znovu (a reálně?) vrací v projektech Evropské unie*“ (Křen 2005: 23). Dějiny střední Evropy podle Jana Křena jsou pohyblivé a velmi složité, a proto ani jeden model nefunguje správně: „*Středoevropské historické [a současné taky – A.F.K.] teritorium je tedy v dějinném vývoji pohyblivé a tuto skutečnost musí reflektovat i výklad: od 18. století a v „dlouhém“ 19. století bude jádrem habsburská monarchie a v meziválečném období nástupnické státy. Za II. světové války nacismus rozdělil osudy zdejších zemí na ty, které si nacistická říše přímo přivtělila (Rakousko, Sudety a západní Polsko), jiné okupovala (Češi, Poláci) a z třetích se staly nacistické satelity jako Maďarsko či Slovensko. V době poválečné bude pak centrem sovětský blok a po něm pak čekatelství a členství v NATO a Evropské unii; obdobně se bude měnit i mezinárodní těžiště a jeho akcenty*“ (Křen 2005: 27).

4. Středovýchodní Evropa

Idea střední Evropy je velmi populární také na Slovensku, v Maďarsku a v Polsku. Avšak poslední dobou používáme v Polsku termín středovýchodní nebo střední a východní Evropa.

Politické obrození idejí střední Evropy v podobě Visegrádské skupiny zemřelo v Polsku spolu se změnou směru polské zahraniční politiky na východní. V 90. letech 20. století středoevropská spolupráce existovala a fungovala docela dobře. Potom se směr změnil. Hlavním partnerem se stala Ukrajina. Odkud se vzala taková změna? Ukáží v krátkosti jenom několik důvodů.

Za prvé, změna směru polské zahraniční politiky je spojena s našimi dějinami. V hranicích z doby před druhou světovou válkou byly kromě Polska také další země Ukrajiny, Běloruska a Litvy. Z tohoto konstatování je možno vyvodit dva závěry. Idea středovýchodní Evropy bývá podporována nostalgií po předválečném Polsku, ještě s Vilnem a Lvovem. Je to nostalgie, touha po východním, pohraničním území Polska a také nostalgie po staropolské a sarmatské tradici Rzeczpospolitej. Pohraniční území se jeví jako mnohoetnická, mnohokulturní a mnohonáboženská oblast. Podle polských autorů (Kłoczowski, Wandycz, Giedroyć) je to vzor či model pro Evropskou unii, vzor, jak taková společnost může fungovat. Idea středovýchodní Evropy podporuje také „politiku paměti“ či „historickou politiku“. Pro všechny obyvatele, kteří měli svůj domov na východním, pohraničním území Polska, je mýtus středovýchodní Evropy velmi důležitý.

Za druhé, východ byl pořád tradičním směrem polské zahraniční politiky. Polsko jako *antemurale christianitatis*, poslední západní katolický národ Evropy, vždycky mělo kontakt s Východem – nejenom vojenský, ale také obchodní a kulturní. Polsko jako most mezi Východem a Západem (stejně jako České země u Palackého). Toto historické myšlení funguje i dnes, kdy je Polsko již v Evropské unii. Chceme být vnímáni jako expert, znalec Východu a mít monopol na Východ: na obchodní, politické, kulturní kontakty. Stavba dálkového plynového vedení ze severu Ruska do Německa po dně Baltského moře a jiné iniciativy mezi těmito státy bez účasti Polska jsou proti našemu názoru na roli Polska v Evropské unii. Je to také proti našim zájmům.

Ideje východního směru polské zahraniční politiky propagoval Jerzy Giedroyć. Právě on ukázal, že Východ – to není jenom Rusko, ale taky Litva nebo Ukrajina. Propagoval ideje suverenity východních národů Evropy a tvrdil, že to bude užitečné pro Polsko. Uskutečněním idejí Giedroy-

cia bylo angažovat polské politiky, intelektuály, ale také občany v oranžové revoluci na Ukrajině.

5. Závěr

Kde v této perspektivě stojí Česko a Slovensko? Podle polských autorů Česko a Slovensko jsou ve středovýchodní části Evropy. Pojem středovýchodní Evropy (*East Central Europe, Ostmitteleuropa, Europa Środkowo-Wschodnia*) se v češtině těžko ujímá „a zdá se, jako by se mu čeština bránila“ (Křen 2005: 28; 13).

Jestliže je nedostatek silných politických souvislostí mezi členy Visegrádské skupiny, jestli není možné mluvit o jedné společné středoevropské identitě Poláků, Čechů, Slováků nebo Maďarů, pak musíme hledat dohodu v oblasti kultury.

Prvních deset let transformace v Polsku jsme byli oslněni, nadšeni západní kulturou. Teď se často díváme na jih – do Česka. Čteme českou literaturu – nejenom Kunderu, Hrabala, Škvoreckého, ale také Hodrovou, Ajvaze, Topola, Viewegha či Urbana, díváme se na současný český film. Bohužel slovenská nebo maďarská kultura zůstávají takřka neznámé.

6. Seznam literatury

Ananicz, Andrzej

2006 *Razem do NATO i Unii*, „Gazeta Wyborcza“, z dnia 1 marca 2006.

Bobrownicka, Maria

1992 *Europa Środkowa Milana Kundery czyli destrukcja słowiańskiego mitu*, [w:] /red./ tejże, *Mity narodowe w literaturach słowiańskich*, Kraków 1992, s. 251-258.

Kłoczowski, Jerzy

2000 *Wprowadzenie*, [w:] *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, /red./ Jerzy Kłoczowski, t. 1, Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000.

Kola, Adam F.

- 2002 *Kategória „Centrálnej Európy” v tvorčestve Milana Kundery, Juria Andruhoviča i Andžeja Stasiuka, „Европа” t. 2, nr 2 (3)/2002, s. 131-154.*
- 2003 *Kategoria „Europy Środkowej” we współczesnych literaturach słowiańskich na przykładzie wybranych utworów (Kundera, Andruchowycz, Stasiuk), „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica VIII”, Nauki Humanistyczno-Społeczne, zeszyt 361, 2003, s. 69-91.*
- 2004 *Kategoria „Europy” w twórczości Andrzeja Stasiuka (z przechadzką po „Europie Środkowej” Milana Kundery). Problem przekroczenia i „cofnięcia”, [w:] *O granicach i ich przekraczaniu*, /red./ Piotr Kowalski, Magdalena Sztandara, Opole: Wydawnictwo UO, 2004, s. 164-170.*
- 2006 *Między Europą Środkową a Środkowo-Wschodnią, „Tygiel Kultury”, nr 4-6 (124-126)/2006, s. 6-13.*

Křen, Jan

- 2005 *Dvě století střední Evropy*, Praha: Argo.

Kundera, Milan

- 1983 *Zakład czeski, „Zeszyty Literackie”, nr 1/1983, s. 26-31.*
- 1984 *Zachód porwany albo tragedia Europy środkowej*, przeł. M.L., „Zeszyty Literackie”, nr 5/1984.